

В.В. Сухонос

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

Підручник

Суми
Університетська книга
2016

УДК 343(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)308я73
С 91

Рекомендовано до друку вченою радою Української академії банківської справи (протокол № 7 від 05.11.2015 р.), СумДУ (протокол № 4 від 10.12.2015 р.)

Рецензенти:

Ю. С. Шемшученко, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік Академії правових наук України;

В. М. Попович, провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

С. К. Гречанок, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук, доцент

Сухонос В. В.

С 91 Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. В. Сухонос. — Суми : Університетська книга, 2016. — 375 с.

ISBN 978-966-680-769-7

Підручник має на меті поглиблення знань студентів юридичних вищих навчальних закладів II–IV рівнів акредитації під час підготовки до заліків та іспитів з кримінального права.

Розрахований також на викладачів і практичних працівників-правників різних відомств, для яких проблеми і тенденції розвитку кримінального права є предметом їхньої діяльності.

УДК 343(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)308я73

ISBN 978-966-680-769-7

© Сухонос В. В., 2016
© ТОВ «ВТД «Університетська книга»,
2016

Зміст

Передмова	8
Глава 1 Загальна характеристика кримінального права	10
1.1. Поняття кримінального права, предмет його регулювання, метод і система	10
1.2. Функції та завдання кримінального права, способи кримінально-правового регулювання	16
1.3. Принципи кримінального права	19
<i>Схеми до глави 1</i>	23
Глава 2 Кримінальна відповідальність, її підстави і механізм кримінально-правового регулювання	26
2.1. Значення кримінально-правової норми в механізмі кримінально-правового регулювання	26
2.2. Кримінальна відповідальність в механізмі кримінально-правового регулювання	27
2.3. Структура Кримінального кодексу України	30
2.4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі і просторі	33
2.5. Глумачення закону про кримінальну відповідальність	38
<i>Схеми до глави 2</i>	41
Глава 3 Поняття злочину та класифікація злочинів	46
3.1. Поняття злочину	46
3.2. Ознаки злочину	49
3.3. Класифікація злочинів	52
3.4. Відмінність злочинів від інших правопорушень	54
<i>Схеми до глави 3</i>	56
Глава 4 Склад злочину	59
4.1. Поняття і значення складу злочину	59
4.2. Елементи і ознаки складу злочину	62
4.3. Види складів злочинів	65
<i>Схеми до глави 4</i>	69
Глава 5 Об'єкт і предмет злочину	73
5.1. Поняття, зміст і значення об'єкта злочину	73
5.2. Класифікація об'єктів злочину	75
5.3. Предмет злочину	79
5.4. Соціальний зв'язок між суб'єктами (учасниками) суспільних відносин	81
<i>Схеми до глави 5</i>	83

Глава 6	Об'єктивна сторона злочину	88
6.1.	Поняття об'єктивної сторони складу злочину і її значення	88
6.2.	Поняття злочинного і протиправного діяння	90
6.3.	Суспільно небезпечні наслідки	96
6.4.	Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками	100
6.5.	Інші ознаки об'єктивної сторони складу злочину	103
	<i>Схеми до глави 6</i>	<i>107</i>
Глава 7	Суб'єкт злочину	109
7.1.	Поняття та ознаки суб'єкта злочину	109
7.2.	Обмежена осудність	111
7.3.	Суб'єкт злочину і особа злочинця	111
7.4.	Спеціальний суб'єкт злочину	113
	<i>Схеми до глави 7</i>	<i>116</i>
Глава 8	Суб'єктивна сторона злочину	118
8.1.	Поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину	118
8.2.	Поняття вини, її значення і особливі характеристики	119
8.3.	Форми вини	122
8.4.	Поняття і види необережності	125
8.5.	Мотив та мета злочину	129
8.6.	Помилка та її кримінально-правове значення	131
	<i>Схеми до глави 8</i>	<i>136</i>
Глава 9	Стадії злочину	141
9.1.	Поняття і види стадій злочину	141
9.2.	Незакінчений злочин та його види	144
9.3.	Добровільна відмова від злочину	148
	<i>Схеми до глави 9</i>	<i>150</i>
Глава 10	Співучасть у злочині	154
10.1.	Поняття співучасті у вчиненні злочину	154
10.2.	Види співучасників	157
10.3.	Форми співучасті	164
10.4.	Відповідальність співучасників	166
10.5.	Спеціальні питання відповідальності за співучасть у злочині	168
10.6.	Причетність до злочину	170
	<i>Схеми до глави 10</i>	<i>173</i>

Глава 11 Множинність злочинів	177
11.1. Множинність злочинів і її відмінність від одиничного (єдиного) злочину	177
11.2. Сукупність злочинів	181
11.3. Повторність злочинів	185
11.4. Рецидив злочинів	188
<i>Схеми до глави 11</i>	<i>191</i>
Глава 12 Обставини, що виключають злочинність діяння	196
12.1. Поняття, види і природа обставин, що виключають злочинність діяння	196
12.2. Необхідна оборона	198
12.3. Затримання особи, яка вчинила злочин	204
12.4. Крайня необхідність	208
12.5. Фізичний або психічний примус	212
12.6. Виконання наказу або розпорядження	213
12.7. Діяння, пов'язані з ризиком (виправданий ризик)	215
12.8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації	217
<i>Схеми до глави 12</i>	<i>220</i>
Глава 13 Звільнення від кримінальної відповідальності	227
13.1. Поняття та види інституту звільнення від кримінальної відповідальності	227
13.2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям	230
13.3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим	231
13.4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки	232
13.5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обставин	233
13.6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності	234
<i>Схеми до глави 13</i>	<i>239</i>
Глава 14 Покарання, його ознаки, система і види	241
14.1. Поняття покарання	241
14.2. Мета покарання	244
<i>Схеми до глави 14</i>	<i>248</i>

Глава 15 Система і види покарань	250
15.1. Поняття системи покарань	250
15.2. Основні покарання	252
15.3. Додаткові покарання	258
15.4. Покарання, що можуть призначатися і як основне, і як додаткове	260
<i>Схеми до глави 15</i>	<i>263</i>
Глава 16 Призначення покарання	265
16.1. Загальні принципи призначення покарання	265
16.2. Загальні засади призначення покарання	269
16.3. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання	271
16.4. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті	276
16.5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом	279
16.6. Призначення покарання за сукупністю злочинів	281
16.7. Призначення покарання за сукупністю вироків	284
16.8. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення	286
<i>Схеми до глави 16</i>	<i>290</i>
Глава 17 Звільнення від покарання та його відбування	294
17.1. Поняття і види звільнення від покарання	294
17.2. Звільнення від покарання у зв'язку з втратою суб'єктом злочину суспільної небезпечності	296
17.3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням	296
17.4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років	299
17.5. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку	300
17.6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання	302
17.7. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким	305
17.8. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	307
17.9. Звільнення від відбування покарання за хворобою	309
17.10. Звільнення від покарання у зв'язку з амністією та помилуванням	311
<i>Схеми до глави 17</i>	<i>317</i>

Глава 18 Судимість	322
18.1. Поняття судимості	322
18.2. Погашення та зняття судимості	323
<i>Схеми до глави 18</i>	<i>326</i>
Глава 19 Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування	328
19.1. Поняття, сутність і мета застосування заходів медичного характеру та примусового лікування	328
19.2. Примусові заходи медичного характеру	330
19.3. Примусове лікування	332
<i>Схеми до глави 19</i>	<i>334</i>
Глава 20 Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	336
20.1. Поняття і загальна характеристика примусових заходів кримінально-правового характеру	336
20.2. Підстави кримінальної відповідальності	338
<i>Схеми до глави 20</i>	<i>344</i>
Глава 21 Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	346
21.1. Загальні положення	346
21.2. Види покарань для неповнолітніх та їх призначення	348
21.3. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності	350
<i>Схеми до глави 21</i>	<i>357</i>
Глава 22 Основні напрями (школи) науки кримінального права	360
22.1. Загальні питання розвитку кримінального права	360
22.2. Класична школа кримінального права	361
22.3. Антропологічна школа кримінального права	364
22.4. Соціологічна школа кримінального права	365
Глава 23 Кримінальне право зарубіжних держав	368
23.1. Системи кримінального права в сучасному світі	368
23.2. Основні положення Загальної частини кримінального права Франції і Німеччини	370
23.3. Основні положення Загальної частини кримінального права Великобританії та США	373

Передмова

Кримінальний кодекс України відкрив нову сторінку в історії вітчизняного кримінального права і набув чинності з 1 вересня 2001 року. Чотирнадцять років — це достатній строк для того, щоб підбити деякі підсумки, осмислити шлях, який пройшли за цей час наука та практика, і визначити напрями подальшого їх розвитку.

За минулий час видано багато підручників, навчальних посібників, лекцій і монографій, присвячених Загальній частині кримінального права. Проте можна стверджувати, що потреби практики і юридичної освіти повністю ще не забезпечені відповідними навчальними матеріалами. Зазначене зумовлюють різні причини. Це і вартість підручників та посібників, зміна вимог до юридичної освіти, а головне, періодичні удосконалення кримінального законодавства і, як наслідок, періодична трансформація юридичної думки та всього освітнього процесу, який повинен відповідати європейським стандартам.

Новітні підходи до усвідомлення нових даних потребують і сучасних підручників. Однією з таких спроб є пропонуване видання. Раніше автор разом з колегами видав підручник “Кримінальне право України: Загальна частина”, але на сьогодні він вже потребує певних змін. Саме тому, ураховуючи поточне законодавство та інші обставини, автор і видає новий підручник.

Від інших підручників та навчальних посібників з кримінального права книга, яку ви тримаєте в руках, відрізняється тим, що її автор намагався не тільки систематично й дохідливо викласти навчальний матеріал, але певною й мірою висвітлити дискусійні питання, що виникли як у науці кримінального права, так і в правозастосовчій практиці.

Відомо, що до університетської освіти висувуються вимоги щодо глибини теоретичної підготовки, що змусило автора більше приділяти уваги проблемі кримінальної відповідальності і механізму кримінально-правового регулювання, більш докладно зупинитися на загальній характеристиці кримінального права і кримінального закону, а також удосконалити схеми до розділів. Одночасно у підручнику

докладно розкриті ті питання, які зацікавлять у першу чергу читача, який бажає засвоїти інформацію, що буде корисною в його практичній діяльності. Особливістю підручника є те, що в главах докладно розглядаються принципи кримінального права та основні напрями (школи) науки кримінального права, а також кримінальне право зарубіжних держав.

Вважаю, що цей підручник буде корисним як студентам юридичних вузів, так і викладачам, а також практичним працівникам правоохоронних органів.

*Доктор юридичних наук,
професор
В. В. Сухонос*

Загальна характеристика кримінального права

1.1. Поняття кримінального права, предмет його регулювання, метод і система

У сучасній науковій юридичній літературі термін «кримінальне право» вживається в чотирьох значеннях, а саме:

- 1) як галузь законодавства;
- 2) як галузь права;
- 3) як профільна навчальна дисципліна в юридичних вищих навчальних закладах;
- 4) як галузь юридичної науки.

Кримінальне право як *галузь законодавства* становить собою систему норм, що видаються вищим органом державної влади — Верховною Радою України і встановлюють коло суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинами, види і розміри покарань за їх скоєння, а також інші кримінально-правові заходи впливу й підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Як *галузь права* кримінальне право є більш широким (ніж кримінальне законодавство) поняттям, яке охоплює всю сукупність кримінально-правових норм, висвітлених у законах та інших визнаних державою джерелах, які утворюють цілісність внаслідок якісної однорідності врегульованих ними суспільних відносин та єдиного методу регулювання. Монопольне положення Кримінального кодексу як офіційно визнаного джерела українського кримінального права, з одного боку, свідчить про те, що останнє здебільшого збігається з кримінальним законодавством, яке є, на наш погляд, єдино доступною формою його об'єктивності. З іншого боку, хоча поняття «система кримінального права» і «система кримінального законодавст-

ва» за своєю суттю близькі, необхідно звернути увагу і на суттєві відмінності між ними. На відміну від системи кримінального законодавства, яке містить лише прийняті Верховною Радою України нормативні акти, що мають вищу юридичну силу, система кримінального права є більш широким поняттям, тобто охоплює як усю сукупність кримінально-правових норм, що були прийняті Верховною Радою України, так і з інших джерел, зокрема прецедентів, міжнародних договорів та ін.

Слід мати на увазі, що кримінальне право як галузь права тісно пов'язане з іншими галузями права. Воно виконує охоронну функцію і бере участь у регулюванні суспільних відносин з різними галузями права, у тому числі з конституційним, адміністративним, кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим і міжнародним правом.

Кримінальне право як галузь знань і різновид юридичної науки одночасно виражає теоретичні погляди, ідеї та уявлення про кримінально-правові явища.

Наука кримінального права є однією з галузей юридичної науки, але відрізняється від неї своїм предметом дослідження, який становлять кримінально-правові явища в усій їх різноманітності, еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку. Не можна погодитися з деякими науковцями, які стверджують, що змістом науки кримінального права є переважно коментування чинного законодавства і практика його застосування. Наука кримінального права має свої специфічні завдання, а саме:

- досліджує історію кримінального права, її розвиток, зміни з часом і подальше прогнозування еволюції;
- виявлення обґрунтованості прийнятого закону;
- розроблення механізму кримінально-правового регулювання та рекомендацій щодо його удосконалення;
- вивчення необхідності існування прийнятого закону, його ефективності;
- порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного кримінального права;
- з'ясування й обґрунтування місця кримінального права в правовій системі України, а також дослідження взаємодії вітчизняної кримінально-правової системи з іншими системами права, у тому числі міжнародного, та ін.

Для дослідження зазначеного і пізнання явищ об'єктивної дійсності наука кримінального права застосовує різні *методи*, які можна поділити на основні та допоміжні. До *основних методів* належать: філософський, або діалектичний, метод пізнання, юридичний, або догматичний, соціологічний, системного аналізу, порівняльного правознавства, або компаративістський і, нарешті, історичний, або генетичний. Як *допоміжні* в науці кримінального права використовуються методи математичного моделювання, психологічного аналізу експертних оцінок та ін.

Особливість кримінального права як *профільної навчальної дисципліни*, яка вивчається у вищих навчальних закладах, полягає в тому, що структура підручників, які його представляють, як правило, не збігається зі змістом Кримінального кодексу. Набір глав і тем в різних виданнях відрізняється, але в усіх виданнях розглядаються предмет і метод кримінально-правового регулювання, історія розвитку кримінального законодавства і науки кримінального права, місце кримінального права в загальній системі права, кримінальна відповідальність і її підстави, тлумачення кримінального закону, склад злочину і його види, кваліфікація злочинів і засоби вирішення конкуренції конкретних кримінально-правових норм, а також інші питання, що не знайшли свого закріплення в тексті кримінального закону. Отже, кримінальне право як галузь знань представлена наукою і навчальною дисципліною, які тісно взаємодіють і відображають теоретичні погляди, ідеї, уявлення про кримінально-правові явища.

Як зазначалося, кримінальне право відрізняється від інших галузей права своїм специфічним предметом і методом правового регулювання.

Відомо, що предмет правового регулювання становлять суспільні відносини, що вимагають правового впливу і знаходять його. Встановлення ж специфічного предмета конкретної галузі права передбачає виділення якісно однорідної групи відносин, що були організовані саме її нормами. А тому вирішення цієї проблеми надає можливість передбачити побудову всієї системи права, визначити місце в цій системі кримінального права, його функції і завдання, а також способи і принципи кримінально-правового регулювання. Водночас деякі вчені вважають, що предмет правового регулювання формують не тільки відносини, які виникли між державою і злочинцем внаслідок скоєння останнім злочину, а й відносини, які виникають у зв'язку із заборонами, що містяться в нормах кримінального права. Зазначене дає можливість стверджувати, що проблема кримінально-

го права тісно пов'язана з питанням безпеки, зокрема як життєво важливих інтересів особи, так і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, діяння, що безпосередньо не стосуються вказаних інтересів, не слід кваліфікувати як загрози, що потребують кримінально-правового регулювання. Можна констатувати, що не тільки кримінально-правове забезпечення особи, а й аналогічне забезпечення інтересів держави має свою особливу суспільну цінність.

Таким чином, *предмет кримінально-правового регулювання* можна визначити як суспільні відносини, які забезпечують стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від злочинних посягань.

Головна їхня відмінність полягає в тому, що вони гарантують розвиток інших відносин, які самі по собі не є предметом кримінально-правової регламентації.

Кримінально-правові норми мають певні особливості, а саме:

- регулюють вертикальні відносини між особою і державою;
- регулюють відносини, що виникають з приводу особливо значущих соціальних цінностей (життя, власність та ін.) від злочинних посягань;
- за способом регулювання норми кримінального права мають переважно охоронний або заборонний характер, іноді зобов'язальний;
- як санкції зазначені норми передбачають застосування особливого, невідомого іншим галузям права виду відповідальності, а саме кримінальної, в основу якої покладено державний осуд, а також специфічні заходи державного примусу (застосування покарання) або інші заходи кримінально-правового впливу. Це означає, що кримінально-правова норма під час її застосування передбачає два типи кримінально-правових відносин. По-перше, регулятивні, які виникають у разі, якщо нормою встановлюється заборона або обов'язок, а по-друге, охоронні, які виникають у зв'язку з порушенням зазначених заборон. Суб'єктами кримінального правопорушення охоронного характеру є держава в особі суду як носія обов'язку застосування покарання, і злочинець як носій обов'язку нести відповідальність, передбачену законом. У кримінальних справах «приватного обвинувачення» до суб'єктів належать і потерпілі. Слід також зважати на те, що суд не утворює кримінальних правовідносин, а лише констатує їх наявність.

У теорії права існує думка, що галузі права відрізняються й за методом правового регулювання суспільних відносин, що становлять його предмет. При цьому предмет вважається первинним, а метод — другорядним, оскільки від змісту й характеру регулювання відносин залежать методи впливу на них.

Досвід показує, що предмет і метод пов'язані між собою і відрізняються лише функціональністю. Тобто, якщо предмет домінує, вказуючи, які суспільні відносини повинні регулюватися нормами кримінального права, то метод відображає те, у який спосіб регулюються зазначені відносини. Виходячи з цього під **методом кримінально-правового регулювання** слід розуміти спосіб правового впливу з боку держави на поведінку учасників суспільних відносин з метою забезпечення стану захищеності життєво важливих інтересів, суспільства і держави від злочинних посягань. Практично це є застосування покарання за вчинений злочин відповідно до його тяжкості. Кримінальне право як право публічне використовує централізоване, імперативне регламентування, тобто метод субординації, за якого регулювання зверху донизу здійснюється за особистим починанням. Слід звернути увагу на те, що система особистого (приватного) права має у своїй основі римське цивільне право, яке ставить насамперед особистість і визнає за нею найбільшу свободу. Щодо публічного права — то тут визнається пріоритет державної влади над особою, створюючи для них односторонній обов'язок підкорятися, тобто перетворює вільну особу приватного права у підвладного підданого держави. Використання методу регулювання публічно-правових відносин між державою і громадянином виявляється у сфері кримінального права в такому:

- джерела походження його норм є централізованими, тому що видаються публічною владою;
- сформовані заборонні або зобов'язальні види поведінки суб'єктів за своїм виявом мають для останніх однозначний характер, як правило, не надаючи можливості домовитися про інші шляхи упорядкування їхніх взаємовідносин;
- усуває будь-яку можливість домовленостей між суб'єктами (державою і особою) правовідносин, як це має місце в приватному праві;
- наслідки застосування покарання у вигляді кримінально-правових санкцій мають імперативний характер, тобто вирішуються самим фактом наявності злочину, а не вимогою зацікавленої сторони.